

Saha (Yakut) Dili ve Edebiyatının Öncüleri: Otto von Böhlingk, Afanasiy Yakovleviç Uvarovskiy

Prof.Dr. Gülsüm KİLLİ YILMAZ
TL1044 Kuzeydoğu Türk Lehçeleri Edebiyatı Tarihi

Otto von Böttlingk 1815 – 1904

Saha Türkçesinin araştırılması üzerine ilk çalışma Alman asıllı araştırmacı Otto von Böhtlingk'in "Über die Sprache der Jakuten" adlı çalışmasıdır. O. von Böhtlingk aslında Sanskrit ve başka Hint-Avrupa dillerinin uzmanı olarak o dönemde hakkında hemen hemen hiç araştırma yapılmamış olan ve yazılı kayıtları (*Katehizis* ve başka bazı metinler ile bazı sözcük listeleri dışında) bulunmayan Saha Türkçesini oldukça doğru ve ayrıntılı biçimde ele almıştır. Sadece Saha Türkçesi değil, genel olarak tarihi ve çağdaş Türk lehçelerinin araştırılması konusunda oldukça az çalışma vardı ve bazı lehçeler hiç bilinmiyordu. Henüz Orhun yazıtları bilim âleminde tanınmamıştı.

Otto von Böhtling Alman kökenli Hindolog ve Türkologtur. XVIII. Yy. sonunda Rusya'ya göç eden Lübeckli bir ailendendir. 1833'te Petersburg üniversitesine girmiş, Arapça, Farsça ve Türkçe öğrenmiştir. 1835'te Berlin Üniversitesine geçmiş, ardından Bonn Üniversitesinde Sanskrit öğrenmiştir. 1838'de Giessen Üniversitesinde doktor unvanını kazanmıştır. 1842'de Petersburg Bilimler Akademisinde Sanskrit uzmanlığına seçilmiş, 1855'te Akademi'nin asli üyesi olmuştur. 1868'de Petersburg'dan ayrılmış önce Jena, ardından Leipzig'e yerleşmiş 1904'te ölümüne kadar da Leipzig'de yaşamıştır.

Böhtlingk'in Sanskrit konusunda dünyaca ünlü çalışmaları olmakla birlikte Türkoloji dünyasında adını "Über die Sprache der Jakuten. Grammatik, Text und Wörterbuch"-, I-II (SPb, 1848-1851) adlı anıtsal çalışmasıyla duyurmuştur.

Alexander Theodor von
Middendorff/ Александр
Федорович Миддендорф
(1815–1894)

Otto Böhlingk'in eseri *Über die Sprache der Jakuten. Grammatik*, yine Alman kökenli zoolog ve kaşif A. F. Middendorff'un 1842-1845 yılları arasındaki Uzak Kuzey ve Doğu Sibirya'ya yaptığı keşif gezisinin sonuçlarının yayımlandığı üç ciltlik çalışmasının (*A. Th. Von Middendorff's Reise in den äussersten Norden und Osten Sibiriens, Band III*) üçüncü cildir.

Bu eser çeşitli yıllarda yayımlanmış olan üç ciltten oluşmaktadır:

- 1848 yılında yayımlanmış olan ilk ciltte Sahaca metinler yayımlanmıştır.
- 1848 yılında yayımlanan ikinci ciltte Sahaca-Almanca sözlük;
- 1851'de yayımlanan 3. ciltte ise Sahacanın grameri yer almıştır.

Önce sadece A. F. Middendorff'un topladığı Sahaca malzemenin Böhlingk tarafından yayına hazırlanmış biçiminin yayımlanması hedeflenmişti, ancak daha sonra Middendorff'un çalışmasına Böhlingk'in *Über die Sprache der Jakuten*'i de eklenmiş oldu:

Über die Sprache der Jakuten. Grammatik, Tekst und Wörterbuch von Otto von Böhlingk. Abdruck des dritten Bandes von Dr. A. Th. V. Middendorff's. Reise in den äussersten Norden und Osten Sibiriens, St. Petersburg, 1851

Otto von Böhrlingk'in eseri geniş denilebilecek bir "Giriş" kısmı (I-LIV) ve "Saha Grameri" (1-300= kısımlarından oluşur. Bu çalışmaya ayrıca Almancasıyla birlikte metinler kısmı (s.1-96) ve Sahaca-Almanca Sözlük (1-184) eklenmiştir. Çalışmanın "Giriş" kısmında Böhrlingk dilbilimsel görüşlerini dile getirmiştir. Genel olarak dillerin sınıflandırılması Sahalar üzerine kısa bir bilgiden sonra yararlandığı eserlerden söz etmiştir.

Gramer kısmında Sesler üzerine bilginin verildiği kısım 116 sayfadır (paragraf 1-232). Saha Türkçesinin ses sistemi, temel ünlü ve ünsüz ile ilgili yasalar açıklanmıştır. Ses olaylarının neredeyse tamamı diğer Türk lehçelerindeki, Moğolcadaki, ayrıca Hint-Avrupa dilleri, Fin ve Mançu dilleri ile karşılaştırılarak anlatılmıştır. Çalışmanın genelinde sistematik düzenli denebilecek biçimde başta Moğolca, diğer bazı Türk lehçeleri üzere, bazı başka dillerle karşılaştırma söz konusudur. Böhrlingk'in eserindeki en önemli tespitlerinden biri Saha Türkçesindeki uzun ünlülerin ve diftongların diğer Türk lehçelerinde de uzun ya da normal uzunluktaki ünlü ile karşılanıyor olması, ikincil uzunlukları açıklaması, uzun ünlü ya da diftongların normal uzunluğa geçişine dikkat çekmesidir.

Sözlük kısmında her sözcüğün anlamı Almanca açıklanmış, daha sonra da sözcük Moğolca ve diğer Türk lehçeleri ile karşılaştırılmıştır. Moğolca sözcükler genellikle Moğol yazısı ile, Osmanlıca, Tatarca gibi diğer Türk lehçelerinden örnekler ise Arap harfleriyle verilmiştir. Böhtlingk Sahaca sözcüğü tespit ettiği kaynakları, sayfa sayısını, ya da sözcüğün konrolünden geçtiği kişiyi tek harf ya da birkaç harftentem oluşan kısaltmalarla sözcüğün anlamının yanında belirtmiştir: R. Robbek, S. Sauer, P. Pallas, Kat. Katehisiz, D. Davidiv, M. Middendorf, N. Neverov, Ogorodnikov, Uw. Uvarovskiy. Sözlük maddesindeki Uw. Kısaltması sözcüğün söylenişi ve anlamının Uvarovskiy tarafından denetlendiğini göstermektedir (Ubryatova 1973: 40).

итѣла, атѣлабьш, verkaufen, mit dem Acc.
Kat. D. M. Uw. Handel treiben, Uw. Атѣ-
лаи ыла • (handelnd nehmen) kaufen •, mit
dem Acc. Kat. D. Uw. — Vgl. سانب آامن,
Schm. 176, a. und Tschuw. содыръ-
илицъ.

Şarkı, konuşma, masal, sözcük listeleri vb. metinleri içeren A.Th. von Middendorff'un kayıtları O. von Böhlingk'in gramerinin temel malzemesini oluşturmuştur. Aslında Estonca, Rusça, Avrupa dilleri, Eski Latince ve Grekçe bilen Middendorff'un yeni dilleri öğrenebilme yeteneği sayesinde yaptığı kayıtların doğruluğu O. Böhlingk'i şaşırtmıştır

Middendorf bu malzemeleri kendi gezileri hakkındaki yayınlarında A.N. Middendorf, *Puteşestviy na Sever i Vostok Sibiri*, Ç.I, St. Petersburg, 1860, Ç.II, St. Petersburg 1878), E. K. Pekarskiy'in 1907'de yayımlanan "Middendorf i yego yakustskiye teksti" başlıklı yazısında Middendorff'un kayıtları kullanılmıştır (*Zapisi Vostoçnogo Otdeleniya İmperatorskogo Russkogo Arxeologiçeskogo Obşçestva*, T. XVIII, Vıp.I, 45). Pekarskiy makalesinde kendisi tarafından önceden bilinmeyen ancak Middendorff tarafından tespit edilen sözcüklere dikkat çekmiş, bazı yerlerde çevirileri düzeltmiştir. Pekarskiy 1909-1930 yılları arasında 13 fasikül halinde yayımlanan sözlüğü *Slovar' yakutskogo yazıka*'ya Middendorf'taki malzemeyi de eklemiştir (E.K. Pekarskiy (1930) *İstoçniki i posobiya dlya "Slovarya yakutskogo yazıka"*. *Slovar' yakutskogo yazıka*, Vıp.13, St. V).

Daha sonra Middendorf'un kayıtlarının bazıları A.A. Popov tarafından Böhlingk'in transkripsiyonu ve kendisinin tercümesiyle yayımlanmış, bu malzemelerin en eski Saha folklorunun örnekleri olması bakımından büyük değere sahip olduğu belirtilmiştir (A.A. Popov. Yakutskiye zapisi A.F. Middendorfa. *Tyurkologiçeskiy sbornik*, I, Moskva-Leningrad, 1951, 155-163).

Böhtlingk Saha Türkçesinin özelliklerini anlamak ve betimlemek için pek çok malzeme toplamış ise de yine de Saha Türkçesinin yaşayan biçimini temsil eden orijinal metinlerinin azlığı Saha Türkçesinin gramerinin özelliklerinin betimlenmesinde engel oluşturuyordu. Böhtlingk'in 1847'de tesadüfen St. Peterburg'da Sahaların arasında yaşamış olan ve Sahacaya iyi derecede hâkim olan bir Rus'un varlığından haberdar olmasıyla Sahaca malzemesini genişletme konusunda araştırmacıya büyük bir imkân sunmuştur. Böylece Uvarovskiy'e ulaşmış ve yardımına başvurmuştur.

Afanasiy Yakovleviç Uvarovski (1800-1861) Saha topraklarında polis şefinin (*İspravnik*) oğlu olarak 1800'de Jigansk'ta dünyaya gelmiştir. Babasının uzun süredir bu bölgede yaşayan yerli Ruslardan annesi ise Sahadır.

Uvarovski Saha yerinde bölgeye sürgün olarak gönderilen dekabristlerle sıkı ilişki içinde olmuş , hatta bu sebepten işinden çıkarılmıştır.

1839-1852 yılları arasında Petersburg'da yaşamış burada Middendorf ve Otto Böhtlingk ile tanışmış, Böhtlingk'e çalışması için malzeme oluşturmak üzere hayat hikayesi "*Ubaarıskay axtuta*"yı yazmıştır. Bu eser Saha Türkçesinde yazılmış ilk edebi eser olarak kabul edilmektedir. Daha sonra kendi yurduna dönen Uvarovski, muhasebeci olarak çalışmış, yerel yönetim organında halk temsilcisi olmuştur.

1861 yılında Yakutsk'ta vefat etmiştir.

Saha edebiyat tarihinde Uvarovskiy'in *Ahtular*'ı Saha yazılı edebiyatının ilk örneği kabul edilmektedir.

Uvarovskiy'in Sahaca metinleri 1) O.N. Böhrlingk'e mektup; 2) *Ubarıskay axtıta* (Uvarovskiy'in anıları); 3) *Olonxo*; 4) Bilmeceler; 5) *Pin dien bayağal xomotun kıtıtıgar oloror çukuna dien omuk kıs ırıata* (Fin körfezinde yaşayan Çukuna adındaki halk kızının şarkısı) kısımlarından oluşur.

Otto Böhrlingk A. Ya. Uvarovskiy'in kendisinin sıradan Rusöa harflerle yazmış olduğu metinleri kendisinin oluşturduğu Kiril temelindeki bir alfabe kullanarak çeviriyazısını yapmış ve Almancaya tercüme etmiştir. Daha sonra Böhrlingk'in kullandığı alfabe Akademik A.Schiffner'in tavsiyesiyle Radloff'un *Opıt slovarya tyurkskih nareçiy* (Türk Lehçeleri Sözlüğü Denemesi) adlı sözlüğünde de kullanılmıştır

Үгүлөх тоюн Отто Ныколајабыс!

Ан агин аҕтах омук тылын билиэх баһарыттан аспыт кулун тутар ыһа мин оморор
дйабар калан кайсабигиң ан бары Саха кайсаһар тылын сурукка урары гынар санаһын.
Бу араббар комолос дйан, ан ийигин кордубутуң.

Саха дойдута мин торубут еирим, Саха тыла мин торубут тылым: бу гыһа ан
угуб тусалах улаһар мин комолосуһа кйар дйам бара дуо?

Сайтис ыи туолан араар ан Саха тылын торуттубут куңуттан, бу аһыях ыһа ан
улаң бутан араар. Ан ојуң ан Саха тылын тордун кусун аһыях ыи иккй ардыгар билбигиң
сорулаһ даһаны угуо даһаны мактисит ан арайданит арајиң бард тусаға туруоюн.

Саха тыла суруга суоуттан олбут тылынан аһыллар, ан киниң тилиһариаһ кайиң
аһыях хайла. Аһыях хайла ан урдук да уорахтаһ да цон хайаһалларыгар тйијиң Саха

Gnädiger Herr Otto Nikolajewitsch!

Aus Verlangen, die Sprachen verschieden benannter Völker kennen zu lernen,
kamst Du im vergangenen März in meine Wohnung, und erzähltest mir von Deinem
Vorhaben, die ganze von den Jakuten gesprochene Sprache in Schrift zu setzen. Du
batst mich, Dir bei dieser Arbeit behülflich zu sein.

Das Land der Jakuten ist mein Geburtsland, die Sprache der Jakuten meine Mut-
tersprache: hätte ich demnach nein sagen und Dir bei Deiner schönen und nützlichen
Arbeit nicht behülflich sein sollen?

Der siebente Monat wird eben voll seit dem Tage, da Du den Anfang mit der
Jakutischen Sprache machtest: in wenigen Monaten geht Deine Arbeit zu Ende. Dein
Verstand und der Umstand, dass Du im Verlauf von wenigen Monaten den Grund
und die Kraft der Jakutischen Sprache erkanntest, ist ein bewundernswerther und
guter Bürge dafür, dass die Mühen, mit denen Du Dich abgemüht hast, zu grossem
Nutzen gereichen werden.

Die Jakutische Sprache gilt aus Mangel an Schrift für eine todte Sprache; es bleibt
nur eine kurze Zeit, so wirst Du sie beleben. In kurzem wirst Du das Lob sowohl
hochstehender als auch gelehrter Leute erlangen und den endlosen Dank des Jakutischen

Uvarovski "Anılar"ında Sahacayı çocukluğundan itibaren bildiğini ifade etmiştir. Uvarovskiy'in Böhlingk'e hitaben yazdığı mektubunda Sahacaya yaptığı bu katkı için Saha halkı adına şükranlarını sunması Uvarovskiy'in Sahacayı ana dili olarak gördüğünün ve kendini Saha toplumunun bir parçası olarak gördüğünü göstermektedir. Böhlingk elinde bulunan metinleri Uvarovskiy'e okutarak metinleri hem ses ve biçim hem de anlam bakımından denetlemiş, düzeltmeler yapmıştır.

Afanasiy Uvarovski Anılar'ında Yakut topraklarıyla ilgili bilgi vermiş, kendi duygu ve düşünce dünyasını da yansıtarak kendi hayatını, o zamanki Yakutların ve Evenklerin yaşantılar, dünya görüşleri, yaptıkları işler, Yakutistan doğası, Habarovsk, Amur Bölgelerine, İrkutsk'a ve Petersburg'a seyahatini ayrıntıyla anlatmıştır. Otobiyografik bir eserdir. Özellikle bu eserin ilk kısmının yazarın duygu ve düşünce dünyasını etkileyici bir biçimde ifade etmesi bakımından sanatsal değerinin daha yüksek olduğu kabul edilmektedir. Ayrıca eserin dilinde atasözleri ve deyimlerin sıkça kullanılması da metnin ifade gücünü attıran bir unsur olarak görülmekte, yazarın Saha Türkçesine ne kadar yüksek düzeyde vakıf olduğunu göstermektedir. Ahtılar hem Saha dili hem de Saha kültürü ve folkloru için bir kaynak olması bakımından büyük önem taşımaktadır. Ahtılar, ayrıca Böhtlingk'in eserinin Rusça yayınında (O yazıke yakutov, Novosibirsk, 1990) ünlü Türkolog Valentin İvanoviç Rassadin'in Rusçaya tercümesi ile de yayımlanmıştır.